

Neutuchající kouzlo sto let staré makulatury

Československá a dnes česká a slovenská filatelie je už více než sto let do jisté míry odlišná od toho, jak ke sbírání známek přistupují v jiných zemích. Nebývalé rozšíření tohoto oboru u nás už po přelomu předminulého a minulého století a pak hlavně za první republiky, a současně absence bezmála sedmi desítek let předchozí vydavatelské činnosti před vznikem republiky (300 let jsme trpěli, takže známky Rakouska a Uherska sbírat nebudeme, máme teď své vlastní, československé) a z toho vyplývající ztráta údobí klasiky s jejími rozsáhlými možnostmi specializace, to všechno vyústilo ve zvláštní přístup (zejména zaměření se na věci, které jinde považují za nepodstatné), který tak trochu přetrvává dodnes.

FRANTIŠEK BENEŠ

Ti, kdo 18. prosince roku 1918 vyrazili na Hlavní poštu v Praze, aby si zde koupili první poštovní známky nového státu, za patnáct haléřů pořídili jen dvě – pěti a deseti haléřovou hodnotu emise Hradčany. Zda si mohli koupit i dvojici novinových 2 a 10 h Sokol v letu, vydanou ve stejný den, jsem nezjišťoval, pravdou však je, že kompletní sbírka československých známek na konci toho slavného roku 1918 obsahovala pouhopouhých sedm kusů, což samozřejmě sběratelům zvyklým na tlustá alba s vydáními předchozími, která teď jako správní vlastenci zastrčili hluboko do knihovny, připadalo málo. A i když nově vydávaných známek později přibývalo, pořád to bylo jen takové obyčejné – no řekněte sami, co je to za sbírání, když si to snadno můžete koupit na poště za nominál a nejsou na tom žádné zvláštnosti (to se změnilo o rok později s vydáním PČ 1919, ale o to se mnozí filatelisté nezajímali pro donebevolojící nespravedlnost při jeho distribuci).

Abyste vyhověli touze sběratelů po něčem zajímavém – a současně přilákali nové zájemce do Klubu českých filatelistů (a, co si budeme povídat, taky si krapet namastili kapsu), zorganizovali představitelé KČF pro své členy nákup makulturních tisků našich prvních emisí, které pro ně Čs. pošta (minimálně ze značné části) dokonce nechala zvlášť vytisknout (k tomu se za chvíli vrátíme). Okolnostmi vzniku a rozprodeje této makulatury se zabýval v seriálu „Malá zastavení na cestě filatelie a čs. poštovní správy“ na stránkách Filatelie můj tatínek a psal jsem o nich i já, například ve F11/97 nebo v seriálu „Některé etické a právní otázky v našem oboru“.

Po počátečním nadšení, které makulatura vyvolala, přišlo za čas vystřízlivění, ba dokonce, jak je u nás zvykem – „ode zdi ke zdi“ –, dokonce ohrnování nosu a její zatracování jako umělého výrobku (což nepochybně byla), s nímž nemá cenu ztrácet čas. Určitá uzavřenost hranic (za první republiky pro přísné předpisy devizové a celní, za protektorátu pak pochopitelně uzavřenost téměř úplná, o době socialismu ani nemluvě) způsobila, že tento přezíravý přístup k naší makulatuře z počátku dvacátých let do zahraničí nepronikl, takže někteří tamní sběratelé ji tradičně považují za něco zajímavého a hodnotného (poštovní správy většiny filatelisticky rozvinutých zemí totiž nic podobného nepodnikly) a jsou ochotni za ni platit ceny, o kterých se nám doma ani nezdá, a to leckdy v nepřímé úměře – čím pestřejší tisk, tím jim to připadá lepší...

Tak jak to tedy vlastně je? Jde o „smetí“ drahé i za pár korun, nebo o hodnotný materiál za vysokou cenu? Jak to tak bývá, pravda je někde uprostřed – a my se teď na naši sto let starou makulaturu podíváme podrobněji.

O co vlastně jde

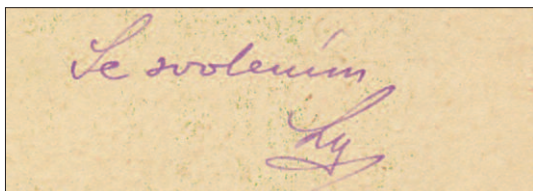
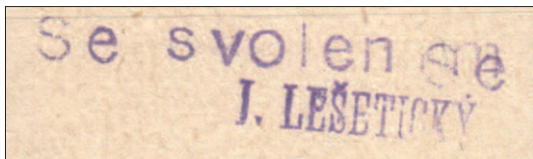
Na začátku je třeba říci, co to vlastně *makulatura* je. Obecné slovníky tento výraz vykládají jako „potištěný nebo popsaný papír určený do odpadu, dále jako vadné tisky a bezcenné tiskoviny“. V našem oboru máme definici podrobnější: „všechny jakýmkoliv způsobem vzniklé vadné tisky známek; ve filatelii je tento termín používán převážně v souvislosti s druhou hlavní fází výroby – tj. vlastním tiskem, zatímco v polygrafii tímto termínem bývají méně přesně označovány všechny vadné výrobky vzniklé v průběhu všech hlavních výrobních fází“ (Čs. filatelie, Praga 1988, s. 138).

Hirsch a Franěk ve své monografické práci Čs. známky (vycházela na pokračování v časopisu Tribuna filatelistů v letech 1932-5) věnují makulatuře značnou pozornost, a to jak obecně, tak v kapitole Hradčany.

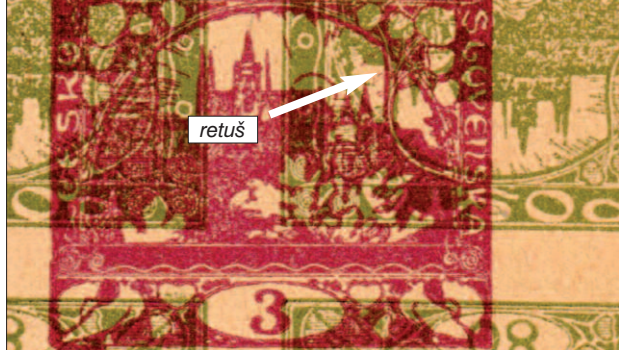
V úvodní části o ní říkají: „Makulaturou nazývá filatelista např. tisky známek s obrazem Hradčan na silném barevném papíře, které prošly jednou či vícekrát tiskařským strojem a nesou tudíž jeden či více obrazů známky. Obrazy ty mohou být buď stejné, nebo různé kombinované obrazy odlišných hodnot či druhů. Původ těchto 'makulatur' byl vysvětlován tak, že se jednalo o rozstříhané archy papíru, které projíždějí strojem, aby se vyčistil od nevhodné barvy, případně aby se barva stejnoměrně rozvrstvila. Jelikož tyto tisky, které se dostaly do rukou sběratelů, svědčí o tom, že prošly tiskařským strojem jen jednou, nejvýše třikrát, možno s určitostí označit vznik těchto tisků za spekulativní. Filatelistické spolkové ústředí pražské nabízel krátce po vydání prvních známek 'dvakrát jeté makulatury' a oznamovalo přidělit 5000 archů(!) poštovní správou, z čehož je zcela jednoznačně patrné, že pošta vyráběla ve velkém tisky, které pod názvem makulatura prodávala. Byl by to vrchol nehospodárnosti tiskárny, kdyby v tak krátké době spotřebovala 5000 archů k pročištění strojů a při tom nechávala probíhat onen makulturní papír toliko jednou až třikrát strojem, ačkoliv každý tiskárenský učedník ví, že makulturní papír může sloužit nespočetněkrát svému účelu. Ostatně i ta okolnost, že tzv. makulaturu prodávala poštovní správa a nikoliv tiskárna (které přec makulatura náleží) svědčí zcela jasně o tom, že zde bylo u samých začátků našich známek spekulováno poštou

na filatelistický odběr. Jelikož pak dozorem nad tiskem známek pověřen byl tehdy poštovní úředník pěstující filatelii, možno usuzovat téměř s bezpečností, že byl nepřímým inspirátorem těchto tisků. Dnešní jejich bezcennost plyne právě z výše vylíčené a obecně známé úmyslnosti.“ (Z poslední věty vidíme, jak strmý pád makulatura zazila v průběhu pouhých deseti let od doby, kdy ji s velkou slávou Klub českých filatelistů nabídl výhradně svým členům. Mimochodem, šlo tehdy o podobný princip jako o necelé půlstoletí později, kdy vázané hodnoty novinek za nominál mohli získávat jen členové Svazu čs. filatelistů; režimy se sice změnily, ale přístup k lákání členů zůstal stejný.)

V kapitole Hradčany dodávají: „Makulatury jakožto otisky při čištění desek a rozjiždění barvy na různém papíře, bílém a hnědožlutém v barvách původních i odchylných, tištěné jednou i několikrát, též pošinuté nebo několikrát různě přes sebe, jsou známy skoro u všech hodnot, nejčastější jsou však u známek I. a II. kresby, vzácnější u známek IV. kresby. Proti jiným nehotovým známčkám nebo tiskárenským výrobkům, které se dostaly na veřejnost neoprávněně způsobem pokoutním, opustily makulatury tiskárnu s vědomím úřadů jednak na žádost Klubu českých filatelistů v Praze, kterému byly prodány (celkem 5000 archů), jednak s vědomím kontrolních orgánů tiskárenských, jak dosvědčuje razítko ‘Se svolením J. LEŠETICKÝ’ na rubu jednotlivých makulturních tisků.“ (Vyskytuje se i jako rukou psaná poznámka.)

S rozvojem poznání vývoje podoby kresby známek v průběhu tisku dnes můžeme s určitostí říci, že vznik těchto makulturních tisků provedených pro filatelisty nepředcházela vlastnímu tisku známek, ale byl prováděn v jeho průběhu, a to dokonce v různých fázích. Důkazem jsou deskové vady emise Hradčany opravené retuši. Nejznámějšími jsou DV „zlomená větev“ na ZP 90/2 hodnoty 3 h, která se na makulatuře vyskytuje jako desková vada i jako její retuš:

a DV „hodiny“ na ZP 91 všech čtyř TD hodnoty 10 h červená, která se na makulatuře vyskytuje jako vada i různé podoby jejích retuší.

Případnou výhradu, že šlo o potřebné čištění strojů, vyvrátili už Hirsch a Franěk poukazem na skutečnost, že skutečná provozní makulatura prochází tiskovým strojem mnohokrát, takže nakonec jde o papír naprosto umazaný barvou, se zcela nečitelnou kresbou – což rozhodně není případ „makulatury“ distribuované Klubem českých filatelistů. A nejde ani o zkusmé otisky provedené po opravě či úpravě desky, protože ty by prošly strojem jen jednou, aby obsluha mohla zkontrolovat podobu upravené kresby (při vícenásobném tisku je kresba samozřejmě nečitelná).

Výraz „makulatura“ v našem oboru zahrnuje prakticky všechno nepodařené při výrobě známek, co nemělo opustit tiskárnu, ale dostalo se do rukou sběratelů (tedy i nedotisky, obtisky, oboustranné tisky, tiskové vady a chyby, záložky, složky, přeložky, vynechané či dvojité zoubkování, dvojité, oboustranné, převrácené či posunuté přetisky a podobně). My se ale v tomto článku omezíme především na onu „makulaturu“ vyrobenou pro Klub českých filatelistů, tedy na těch 5000 archů ve směs na barevném papíru, v naprosté většině případů s dvojitým či vícenásobným tiskem, většinou emise Hradčany a v menší míře i dalších vydání z té doby, tedy Novinové 1918 a Spěšné a Dopltné 1919. Co přesně bylo v tom tehdejší „přídělu“ obsaženo však nevíme, vedoucí filatelističtí činitelé, kteří byli do akce zapojeni, si to z celkem pochopitelných důvodů nechali pro sebe. Nelze tedy vyloučit, že vedle „vícekrát jeté“ makulatury zde byly i archy potištené jen jednou, možná i zoubkované (nebo ozoubkované pro ně v Unii dodatečně), a mimo čtyři uvedené emise zde mohly být (či byly později dodány) i Legionářské 1919, TGM, Holubice, OR, Husita, ČK a Letecké 1920 – i ty se totiž na makulturním papíru vyskytují. Nejde přitom o jediný zdroj tohoto materiálu, další makulatury a tisky na makulturním papíru (těchto i dalších emisí) z tiskárny unikly pokoutně (byť v menší míře), dnes je však obtížné, ne-li nemožné ve většině případů rozlišit je podle původu.

V každém případě však můžeme říci, že legální původ oněch 5000 archů koupených od pošty Klubem českých filatelistů do jisté míry legitimizuje i stejné či obdobné tisky další, byť jde o materiál původně odcizený (a to taky může být jedním z důvodů, proč kolem složení těch 5000 archů nebylo uděláno hned jasno – mohlo jít o snahu schovat pod tuhle legální dodávku dodávky další, získané však už pokoutně /jde však samozřejmě jen o pouhý dohad/).

S čím se v praxi můžeme setkat

Když se řekne makulatura, obvykle si představíme malý nezoubkovaný lístek žlutohnědého nebo jinak barevného papíru bez lepu, s pestrým soutiskem více různých hodnot, někdy i různých emisí, na němž v té změti lecky není snadné poznat, co vlastně tvoří jeho obraz. Takovýchto na jednotlivé „známky“ rozstříhaných částí původních archů je mezi sběrateli hodně a katalogy je odbývají stručnou poznámkou a většinou nepatrným cenovým záznamem (v katalogu Pofis u emise Hradčany 2 Kč za kus).

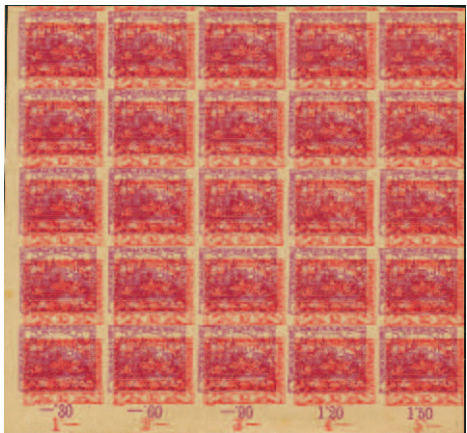
Je to však jediná podoba, v níž se naše makulatura z počátku dvacátých let vyskytuje? Rovnou odpovídám, že ne. Jde totiž o širší skupinu materiálů, která má některé znaky společné a jiné zase rozdílné. Společným je například papír, už jsme řekli, že je obvykle barevný, ve většině případů žlutohnědý, na omak obvykle drsnější, méně často slabě nazelenalý, červený nebo jinak barevný, a jen zřídka bílý, obvykle hladší, ve všech případech bez lepu (jen ojediněle se makulaturní tisky vyskytují na známkovém papíru s lepem).

Rozdílný je způsob, jak je tento papír potištěn – zda jednoduchým otiskem jedné hodnoty, nebo nese její tisk dvojitý či vícenásobný (různě vzájemně posunutý), nebo jde o soutisk různých hodnot ze stejné nebo různých emisí. Roli hraje i to, zda jde o jednotlivou známku (těch se dochovalo hodně), nebo o pásku (jichž je méně) či blok (těch je nejméně).

Podívejme se teď na jednotlivé skupiny blíže.

Jednotlivé, nebo ve větších celcích

S jednotlivými „makulaturami“ se už setkal asi každý z nás – často bylo alespoň pár kousků obsaženo ve starých sbírkách z první republiky, které ozvlášťňovaly jako jakási „specializace“. Že se vyskytovaly jako jednotlivé kusy je pochopitelné, činovníci Klubu českých filatelistů naprostou většinu původních archů rozstříhali, takže v celku se jich dochoval jen nepatrný počet. Velcí odběratelé si mohli koupit čtvrtarchy, menším nabídli čtyřbloky a obyčejní sběratelé se museli spokojit s jednotlivými kousky.

Levý dolní čtvrtarch s hodnotami 3 a 10 h (ta s DV „hodiny“ na ZP 97).

Protože šlo vesměs o vícenásobné tisky, bylo na tom, kdo držel nůžky, kterému z těchto otisků dá přednost – jen ten byl na lístku papíru celý, ostatní otisky byly obsaženy jen zčásti. Podle čeho se ti tehdejší „stříhači“ rozhodovali, se lze jen dohadovat. Dnes, o sto let a spoustu nových poznatků později, můžeme lecky jen litovat, že ze známky, u níž je nyní známo něco zajímavého (typ, DV, retuš apod.) je na makulatuře jen kousek, zatímco celá je běžná hodnota bez hlubší specializace. Proto jsou oblíbenější a značně výše hodnoceny pásky a bloky (čím, větší, tím lépe), z čehož vyplývá naprosto nerovnoměrný růst ceny. Pokud jednotlivá, pestře potištěná známka stojí pár korun, 4-blok nestojí 4x více, ale třeba desetkrát i vícekrát, a větší blok má pak cenu ještě vyšší (samozřejmě, zejména pokud je na něm něco zajímavého).

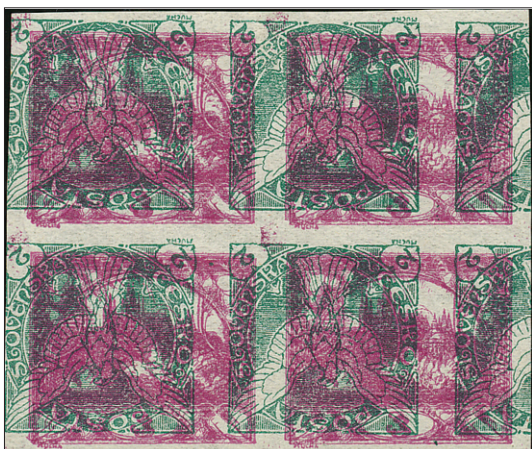
Druh a barva papíru

Už jsme řekli, že nejčastěji se vyskytuje papír žlutohnědý, méně často namodralý, růžový, nahnědlý, červený, šedý a bílý (ten se vyskytuje i jako měkký silný, nebo tvrdý kartonový). Jen zřídka se vyskytuje velmi tenký papír v různých barvách.

Bílý kartonový papír.

Vzácně se vyskytují vícenásobné „makulturní“ tisky na známkovém papíru s lepem.

Nahoře přední strana se soutiskem vícenásobného tisku 3 h Hradčany a převráceným tiskem 2 h Sokol v letu, dole zadní strana se strojovým obtiskem 2 h na lepu.

Stejně otisky se mohou vyskytnout na různých papírech, rozhodně by tedy stálo za to, kdyby se některý badatel ujal evidence, z níž by potom šlo odvodit poměr výskytu, a tím i cenu jednotlivých variant. Už teď ale lze doporučit, aby si zájemci, pokud mají možnost, při nákupu vybírali i podle barvy papíru, a věnovali pozornost jeho méně častým variantám.

Stríhané i zoubkované

Naprostá většina makulatur je nezoubkovaná a jen malá část je opatřena perforací, a to hřebenovou – 13¼ : 13½ (A), nebo řádkovou – 13¾ (C), 11½ (D), vzácně i 11½ : 13¾ (G) a 13¾ : 10¾ (H), a vyskytují se i jiné druhy a rozměry perforace.

Nalézt můžeme i perforace dvojitě, násobné či vynechané a zoubkované provedené na různých perforačních strojích (např. vodorovně z nevyčištěné lišty a svisle z vyčištěné), jako je tomu u skutečných známek.

Obecně lze říci, že zoubkované makulatury jsou výrazně hodnotnější než nezoubkované, takže při nákupu sáhněte především po nich (ovšem pozor na padělky zoubkované!).

nahoře dvojitě zoubkování

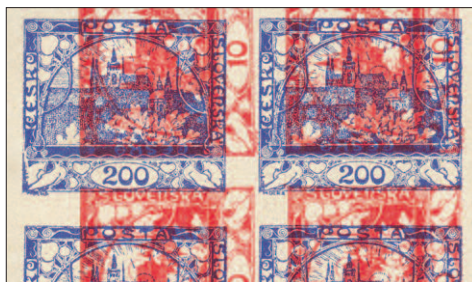
Už jsme zmínili, že „příděl“ 5000 archů Klubu českých filatelistů nebyl jediným tehdeším zdrojem makulatury, na trh se dostávala (ovšem v mnohem menší míře) i jinými cestami, takže nelze vyloučit, že zoubkovaná makulatura je skutečnou součástí přípravy výroby a že jde o opravdové, provozně potřebné zkoušky perforace (nelze to ovšem ani potvrdit). Že by tomu tak mohlo být však naznačuje skutečnost, že většina zoubkovaných exemplářů na makulturním papíru má jen jednou provedený tisk; vícenásobně tištěné zoubkované makulatury se vyskytují výrazně řídkěji a stojí za to věnovat jim pozornost!

U vícenásobných tisků je ale třeba obzvláštní opatrnosti, protože právě ty opatřoval (a možná dosud opatřuje) padělanou perforaci nechal známý pražský padělatel „Z.“ (svou neblahou činností provozuje už nejméně čtyřicet let), který se tak z běžného levného materiálu pokouší vyrábět známky „hodnotné“, jimiž pak klame sběratele.

Pro úplnost zmiňme, že není vyloučena ani možnost, že zoubkovaná makulatura (nebo její část) si díky dobrým stykům s poštou nechali v tiskárně Unie z nakoupeného „přídělu“ (nebo jiných zdrojů) dodatečně zhotovit činitelé KČF a osoby na ně napojené (například filatelističtí obchodníci).

Provedení tisku

Nyní se podívejme, v jaké podobě se vlastně makulatura vyskytuje. Už jsme řekli, že jde obvykle o tisk dvojitý nebo trojitý (méně často i vícenásobný), složený z otisků různých hodnot (stejně, nebo různých emisí), provedený stejným směrem nebo vzájemně převrácený „vzhůru nohama“ či vzájemně otočený o 90 stupňů, obvykle značně vzájemně posunutý.

Méně často jde o tisk hodnoty jediné, dvojitý, trojitý či vícenásobný, opět provedený v různých směrech a značně posunutý.

Vyskytují se i tisky jedné hodnoty provedené ve stejném směru, více či méně vzájemně posunuté, někdy dokonce posunuté tak nepatrně, že výsledek působí jako tisk rozmazaný, smykový (je třeba jej prohlížet ve zvětšení). A vyskytují se i tisky jednoduché.

Méně obvyklý soutisk jednoduchých otisků čtyř hodnot (3, 5, 10 a 25 h l. kresby).

Zdánlivý dvojitý tisk, ve skutečnosti tisk trojitý - tmavší obraz „v popředí“ tvoří dvojitý, jen nepatrně posunutý tisk.

A nyní si jednotlivé podoby přiblížíme.

Jednoduchý tisk

Tento případ mají sběratelé nejraději, hlavně kvůli jeho podobě a snad i proto, že se domnívají, že vznikl skutečně v souvislosti s tiskem této hodnoty, zvlášť když v naprosté většině případů nese její barvu. Staří znalci (například R. Gilbert) takové tisky označovali jako „zkusmý tisk“ a tak je také vede a oceňuje katalog Pofis (2015, s. 19).

Ve skutečnosti v naprosté většině případů o zkusmý tisk v pravém slova smyslu nejde, protože byl vystřihnout z archu, jehož plochu z většiny zabíral tisk vícenásobný (tedy „makulaturní“), a jen na kraji se nacházely jeden či dva sloupce nebo řady s tiskem jednoduchým.

K tomu došlo tak, že obsluha stroje založila arch třeba na levou zarážku a provedla otisk, pak papír obrátila o 180 stupňů a vložila jej opět na stejnou zarážku. Protože tisková forma nebyla vůči archu dokonale vycentrována, druhý otisk byl oproti prvnímu proveden v posunutém poloze, a tak se stalo, že krajové sloupce známek prvního otisku a protilehlé krajové sloupce otisku druhého nebyly překryty jiným tiskem. Na jednom archu se tedy na většině plochy nacházela „makulatura“ s vícenásobným tiskem a na okrajích „zkusmé tisky“ s tiskem jednoduchým. Dokonce bylo možno vystříhnout dvoupásku, jejíž jedna známka má tisk dvojitý a druhá jednoduchý.

Vyskytují se i případy, kdy větší plochy „archu“ nese tisk jednoduchý, a tisk dvojitý je proveden jen na prvních dvou či třech sloupcích známek.

Z hlediska označení tedy výraz „zkusmý tisk“, použitý v této souvislosti, není správný.

Na obranu našich znaleckých předchůdců však musíme uvést, že pokud jsou jednotlivá známka, páska nebo blok z takového archu odstříženy, jejich původ poznat nejde (ale na větších blocích si to můžeme ukázat). A protože existují i skutečné *zkusmé tisky* pocházející z archů s jednoduchým tiskem a vzniklé jako kontrolní otisk například po čištění desky (nemusí tedy jít o součást „přídělů“ KČF), bylo těžké až nemožné je vzájemně rozlišovat.

Známky s jednoduchým tiskem jsou oblíbenou součástí sbírek, ať už jako „zkusmé tisky“, náhrada jinak nedostupných kusů (zejména nezoubkovaných hodnot 10, 20 a 30 h V. kresby), nebo dokonce jako příklad specializace, mimo jiné dokládající, že se ta či ona odlišnost nacházela na tiskové desce v určité fázi tisku známek.

Na okraj podotkněme, že některé otisky na makulturním papíru vznikly bezpochyby před zahájením tisku příslušné hodnoty. Příkladem je hradčanská hodnota 75 h s velkým poškozením pravého rámu, k jehož odstranění došlo před zahájením tisku známek a vyskytuje se tedy jen na zkusmých tiscích (v tomto případě na nažloutlém makulturním papíru bez lepu).

Z hlediska zaměření článku však nejde o makulaturu, jak jsme si ji pro dnešní účely vymezili, ale o opravdový zkusmý tisk, který se na trh dostal nejspíš jinou cestou než prostřednictvím „přídělů“ KČF.

ST (l. typ vlevo nahoře, ostatní známky jsou li. typu); na obloze všech 4 známek je výrazná skvrna.

Obecně lze říci, že „jednoduché“ tisky na makulaturním papíru nám mnoho příležitostí k překvapení zřejmě nedávají, protože jim věnovaly pozornost už generace našich filatelistických předchůdců. Lepší možnosti nám skýtají makulatury tištěné vícenásobně, na které se většina filatelistů dívala (a dívá dosud) s jistým despektem, což je dobrá příležitost pro pozorné sběratele.

Dvojitý či vícenásobný tisk jedné hodnoty

Nevyskytuje se tak často, jako soutisk více hodnot, ale i tak se s ním můžeme běžně setkat. Rozpětí podob, v němž ho můžeme doložit, je velmi široké – od jen nepatrně vzájemně posunuté polohy po posun značný, vyskytují se i polohy protichůdné.

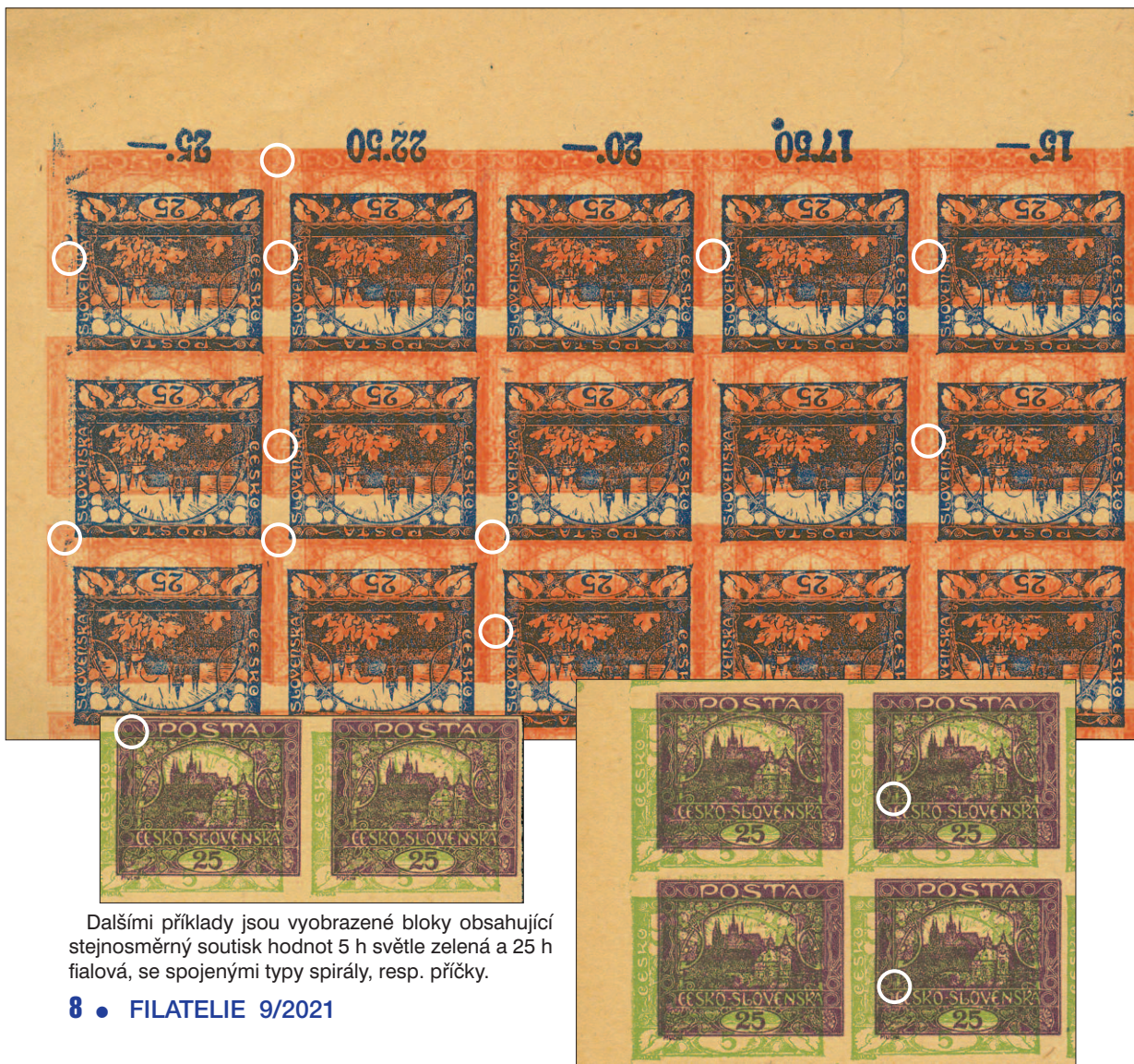
Oblíbené jsou například malé posuny u hodnoty 30 h Hradčany fialová, díky nimž světlá známka vypadá jako tmavá. Jednotlivé kusy této hodnoty můžeme do sbírky zařadit v obou typech. Za prohlídku rozhodně stojí pásy a bloky, na nichž můžeme doložit typy spojené, s tiskem jednoduchým nebo dvojitým, vzájemně nepatrně posunutým (u toho není tak snadné rozeznat, o který typ jde).

Dvojitý či vícenásobný tisk různých hodnot

U známek rozstříhaných na jednotlivé kusy jde o nejméně oblíbenou podobu, už proto, že ve vzájemně různě posunutém zmešti součástí tisku různých hodnot je těžké až nemožné rozpoznat, zda „hlavní známka“ (tedy ta, jejíž obraz je obsažen celý) nese nějakou zajímavost. Proto jsou oblíbené spíše pásy a bloky, které stojí za to prohlížet, protože ve šťastné konstelaci postavení jednotlivých otisků můžeme identifikovat různé zajímavosti, například deskové vady, retuše a zejména odlišné typy.

Příkladem je vyobrazený rohový 15-blok obsahující hodnotu 25 h modrá a protichůdně provedený dvojitý otisk hodnoty 15 h, vzájemně vodorovně posunutý, na němž je přesto v mezerách mezi známkami 25 h dobře patrných všech 11 (!) odlišných typů spirály nebo příčky v levém horním rohu bloku hodnoty 15 h z TD 1.

Takové případy samozřejmě stojí za hledání, protože při troše štěstí můžeme doslova za hubičku získat nerozpoznanou zajímavost mezi neoprávněně přehlízeným materiálem.

Dalšími příklady jsou vyobrazené bloky obsahující stejnoměrný soutisk hodnot 5 h světle zelená a 25 h fialová, se spojenými typy spirály, resp. příčky.

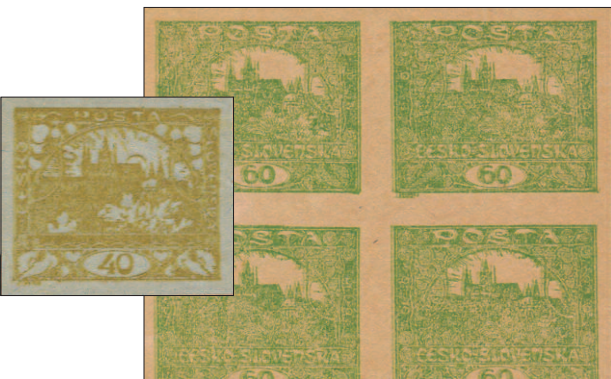
Barva tisku

Naprostá většina makulatur má barvu vydané známky. Odchytky jsou řídké a mnohdy i vzácné, proto stojí za to je hledat. Příkladem je hodnota 15 h v zelené barvě známky 5 h V. kresby, 5 a 10 h I. v hnědé barvě (a dokonce jejich soutisky), 5 h I. fialová, 100 h v zelené barvě 20 h I. kresby, 500 h v červené barvě a mohli bychom uvést řadu dalších příkladů.

Pozor však na odlišné barvy zdánlivé, vzniklé v důsledku soutisku. Příkladem je známka s poměrně přesně přes sebe provedeným soutiskem světle zelené 5 h a modré 25 h, která na první pohled budí dojem, jako by šlo o zelenou 25 h I. (obr. nahoře).

O odlišnou barvu nejde u hodnot 40 h žlutá a 60 h zelená, které jsou makulaturami emise Červený kříž.

Lakové (olejové) tisky

Vyhledávaná zajímavost, kterou vede i katalog Pofis (2015, s. 19). Jde o zkoušku barev, které nakonec nebyly pro tisk známek použity. Známý jsou jen u některých hodnot a poznáte je podle většinou silně do papíru protlačeného tisku, provedeného silnější vrstvou lesklé barvy, která při šikmém pohledu pod lupou bývá na povrchu popraskaná (podobně jako u starých olejomalb). Někdy budí dojem tisku dvojitého, jen nepatrně posunutého, nebo tisku smykového či rozpitého, a jen vzácně jde o skutečný dvojitý tisk. Pozor je proto třeba dát na záměnu se známkami se skutečným, nepatrně posunutým dvojitým tiskem, provedeným však barvou obyčejnou (nejpodobnější se jeví u hodnoty 3 h, u které ale lakovou barvu literatura dosud neuvádí - i když existuje).

lakový tisk

zdánlivý lakový tisk

Černé tisky

Vyskytují se poměrně zřídka, a to s jednoduchým nebo vícenásobným tiskem. Mezi sběrateli jsou oblíbené, protože je často radí k černotiskům na bílém křídovaném papíru. Známý jsou i s jinak jen zřídka se vyskytujícími částečným archovým obtiskem.

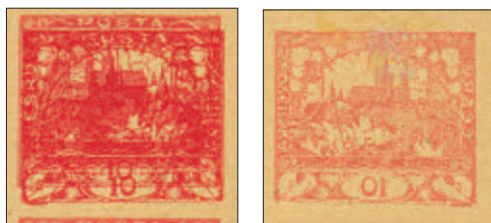

detail středu zadní strany s protlačením

lakový tisk

Hlubotisk

Ojediněle se vyskytuje hodnota 10 h I. kresby, vytištěná na makulaturním papíru hlubotiskem. Jsou známy i kusy s obtiskem, na němž je obzvlášť dobře patrný hlubotiskový rastr.

Tady i u následujícího bloku daly „nůžky“ přednost zadní straně s jednoduchým obtiskem, před stranou přední s vícenásobným tiskem.

Oboustranný tisk

Opomenout nemůžeme ani makulaturu potištěnou z obou stran, což je podoba vyskytující se poměrně zřídka. Jedna strana obvykle nese jen jednoduchý tisk, zatímco obraz druhé bývá v důsledku posunu složen z částí více známek. Pouze pokud byl stříh proveden s ohledem na tento jednoduchý tisk (což tehdy „stříhačům“ leckdy nepřipadalo atraktivní), je zde „jednoduchá“ známka obsažena celá a neúplné jsou naopak obrazy na straně druhé; častější je však opačný případ. Ojediněle se můžeme setkat s vícenásobným tiskem z obou stran, taková podoba však není sběrateli příliš vyhledávána.

Vyskytují se i oboustranné tisky v kombinaci s obtiskem.

Obtisk

I na makulaturách se vyskytují obtisky, a to zejména obtisky strojové, úplné nebo částečné, různé intenzity. Jde o důsledek situace, kdy tisková deska opatřená barvou dosedne na protikus, aniž by byl do stroje vložen papír. Barva je tedy otištěna na protilehlou plochu, odkud se pak obtiskuje na zadní stranu papíru při dalších tiscích. Na první arch se obtiskne výrazně a na další pak čím dál slaběji, až se schopnost tvořit obtisk ztratí úplně.

Mimořádně dokonale provedený strojový obtisk (kresba obsahuje v celé ploše fuláž!) umožňuje prohlídku detailů.

Sběratelské atraktivnosti obtisku si byli ti, kdo známky oddělovali z archů, zjevně vědomi, takže mu často přizpůsobili stříh a jako „hlavní známku“ zvolili tu, k níž obtisk připadá. Na přední straně bývají v případě vícenásobného tisku detaily obrazu často zakryty a nečitelné, zatímco na výrazném obtisku je můžeme dobře identifikovat (například odlišné typy). Stojí tedy za to prohlížet makulaturu i ze zadu, může se tam skrývat příjemné překvapení.

Vyskytnout se mohou i otisky archové, stejně jako u běžných známek, jde ale o poměrně řídký případ (a obvykle jde jen o slabé stopy).

Zajímavým případem je makulaturní tisk 15 h na silnějším žlutém papíru, provedený v původní barvě známky, ze zadu však s obtiskem v zelené barvě (obr. na další straně).

Při troše pozornosti (a samozřejmě štěstí) můžeme nalézt i obtisky v neobvyklé podobě.

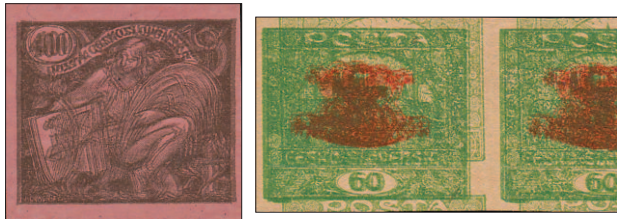
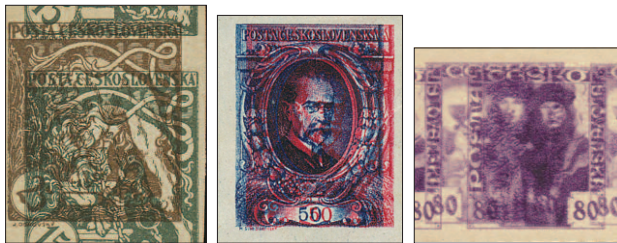
Jen zřídka se setkáme s dvěma různými obtisky současně; dopltní je ve standardní podobě, 120 h je v podobě neobvyklé.

Emise a jejich kombinace

Nejběžněji se makulatury vyskytují z emisí Hradčany, Novinové a Dopltní (ty i většina následujících buď v rámci jedné emise, nebo v jejich kombinacích).

O něco řidší je výskyt emisí Holubice, OR a Spěšné.

Mnohem méně časté jsou makulatury emisí Legionářské, TGM, Husita, HaV 1920 a Červený kříž.

Jen ojediněle se lze setkat s tiskem na makulturním papíru vydání HaV 1923.

Zvláště oblíbené jsou makulatury emise Letecké 1920, které však zřejmě pocházejí ze zdroje mimo „přídě“ KČF a nevyskytují se v kombinaci s jinými emisemi.

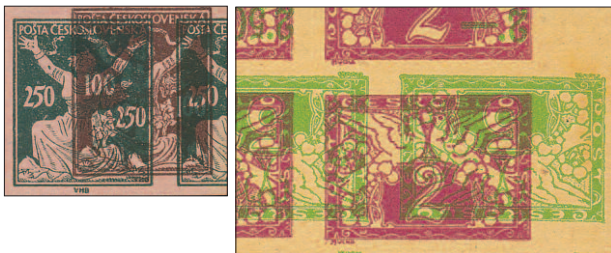
U vícenásobných tisků různých hodnot a popř. i různých vydání jsou nejběžnějšími kombinacemi Hradčany – Hradčany, Hradčany – Novinové, Hradčany – Dopltní, Dopltní – Dopltní, Novinové – Novinové. Méně časté jsou pak kombinace dalších shora uvedených emisí, nebo kombinace s nimi.

Legionářské - Hradčany

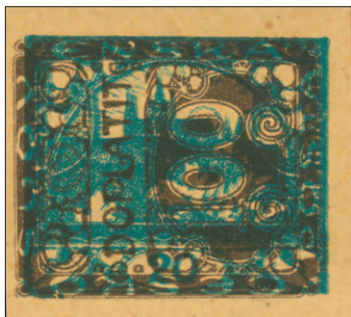
Legionářské - Novinové

Novinové - Dopltní

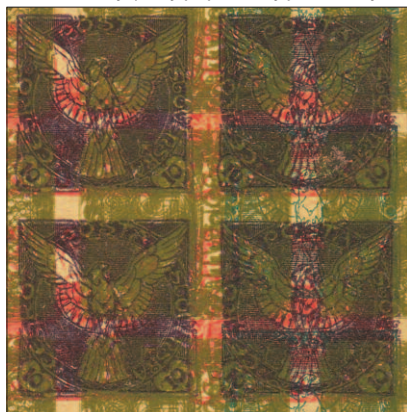

Doplatní - Hradčany (doplatní v neobvyklé černé barvě)

Doplatní - Hradčany (řídký případ, kdy jsou otisky na sobě)

Novinové - Doplatní - Hradčany
(vícenásobný soutisk známek tří emisí - jako kuriozita zajímavé, ale ze studijního hlediska jen těžko použitelné)

To všechno uvedené nám dává neobyčejně široké možnosti, jak „makulaturu“ sbírat. Od jednoduchých (a v podstatě nahodile shromážděných) ukázek na zpeřstění generální sbírky, přes zaměření se na jednotlivé emise, doložení barev a tlouštěk papíru, po vysbírání všech dosažitelných kombinací soutisků emisí a hodnot - a jít samozřejmě můžeme i mnohem dál, jak nám fantazie a studijní záměr velí.

Vzorec

Makulatury se vyskytují i s přetiskem Vzorec, obvykle nezoubkované na jednoduchém tisku. Zoubkované nebo na tisku vícenásobném by byly vzácné. Pozor je samozřejmě třeba dát na pravost přetisku!

I na makulaturách s přetiskem se mohou vyskytnout hodnotné zajímavosti, například deskové a tiskové vady či odlišné typy.

TV „zepelín“

Celiny

Makulatury se vyskytují i u celinových dopisnic. Obvykle se dochovaly jako vystřižené celinové známky s vícenásobným tiskem, které snadno poznáme podle odlišného (silnějšího hlazeného dopisnicového) papíru, na němž jsou provedeny, a rovněž podle nestandardně širokého okraje na všech čtyřech stranách. Někdy je výstřížek větší a obsahuje i monogram a adresní linky. Celé „makulaturní“ dopisnice jsou vzácné.

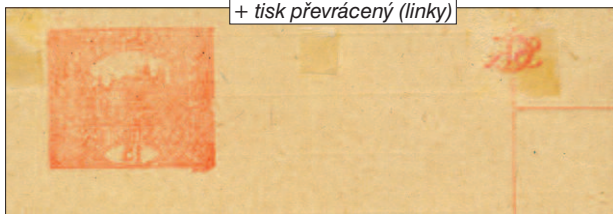
Posunutá dvojitá tiska
10 h silně
15 h nepatrně

Neobvyklá kombinace dvojitého tisku 15 h v soutisku s 20 h.

Trojité tisk + obtisk
+ tisk převrácený (linky)

I na známkách z celiny můžeme hledat zajímavosti, počínaje strojovým obtiskem a konče vzácně použitými tiskovými deskami.

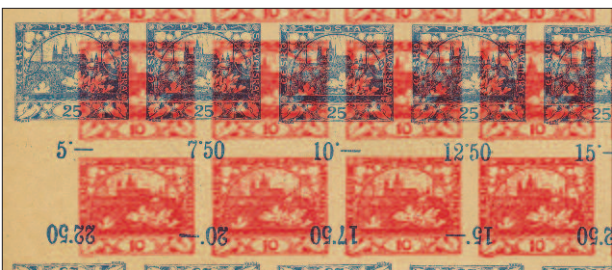
V článku však celiny a známky z nich zmiňuji jen stručně a pro úplnost, protože zřejmě nebyly součástí oficiálně dodaného „přídělů“ KČF a mezi sběratele se dostaly jinými cestami.

Meziarší

Makulaturní tisky byly zhotovovány z celých tiskových forem složených z více tiskových desek, mohou se na nich tedy vyskytnout i nerozdělená meziarší. Jde o tradičně nejpůvodnější „specialitu“, vyhledávanou sběrateli už od dvacátých let, zejména v případě jednoduchého tisku, ale i v blocích s tiskem vícenásobným. Zvláště jsou oblíbena meziarší, která se v podobě známek nevyskytují, ze stejných nebo různých emisí, vysoko hodnocena jsou ale i meziarší v podobě těch „standardních“. Je tedy jen malá pravděpodobnost, že bychom na nějaké takové přehlédnuté meziarší narazili, dívat se po něm ale samozřejmě budeme!

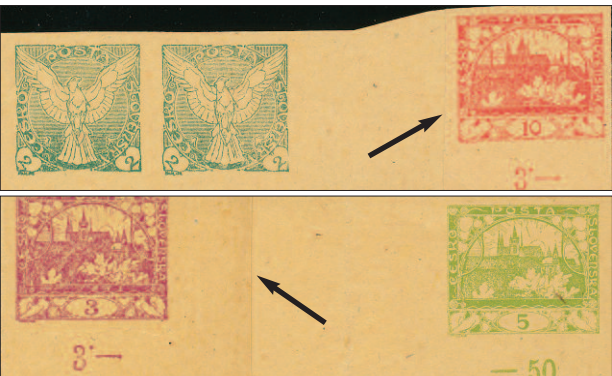

Větší naději máme, pokud budeme hledat protisměrná meziarší neúplná, zejména svislá, kdy se pod známkou nacházejí dvě počítadla oddělená mezerou, z nichž to vzdálenější je postaveno protisměrně; u neúplných stejnosměrných meziarší je počítadlo nad známkou.

Zdánlivá meziarší

Populární jsou i meziarší zdánlivá, tvořená páskou z archu s oboustranným tiskem, kdy je jeden její konec přeložen a vznikne dvojice známek se širokou mezerou.

Protichůdné dvojice

Samostatnou kapitolou jsou takzvané tétběšky, tedy dvojice známek v původní barvě na makulaturním papíru, s protichůdně postaveným tiskem. Popsány byly už za první republiky, a to jako svislé pásky hodnot 100 nebo 200 h.

Dlouho však nebylo známo, jak vznikly, což kolem nich vytvořilo řadu legend. Teprve studium jednotlivých polí v deskách prokázalo, že obráceně postavené exempláře nepocházejí z pole, na němž jsou otištěny, ale ze zrcadlově převráceného místa desky. Z toho bylo dovozeno, že jde o umělé zhotovený výrobek, kdy bylo napřed určité známkové pole zakryto lístkem papíru, poté byl arch otočen, toto pole odkryto a naopak zakryt zbytek archu a do prázdného místa byla tímto způsobem otištěna známka v převrácené poloze. Existují však i jiná vysvětlení vzniku. Já jsem žádné z nich nezkoumal a protichůdné dvojice zmiňuji hlavně proto, že bez ohledu na to, jak vznikly, jsou sběrateli oblíbené a vyhledávané, a i když možnost, že bude nalezen další přehlédnutý exemplář, je nepatrná – co když se to poštětí zrovna Vám?

Další oblíbené zajímavosti

U emise Hradčany sběratelé na makulaturách hledají zejména už zmíněná meziarší a odlišné barvy tisku, a dále populární DV, retuše, odlišné typy, deskové značky, nedotisky, výrobní vady apod., prostě jako je tomu u skutečných známek. Vysoko jsou ceněny i některé méně často se vyskytující hodnoty, u Hradčan například 1000 h v jednoduchém i vícenásobném tisku.

„Celistvosti“

I když makulatury samozřejmě neměly výplatní schopnost, filatelisté s nimi vyrobili řadu „celistvostí“, zejména dopisů, ale i dopisnic, a „přifrankovali“ jimi i dopisnice celinové. V naprosté většině případů nebyly tyto výrobky přepraveny poštou (ta na to byla velmi přísná) a nesou tedy pouhé otisky razítka z ochoty, a to někdy nejen podacího, ale i „dodacího“ (filatelisté holt byli i mezi pošťáky, kteří v tomto směru čile spolupracovali, nebo se s nějakým sběratelem alespoň přátelili). Samozřejmě nejde o vzácnost, ale o takzvané mache, které ve sbírce jako ukázka neuškodí, ale v exponátu by jako celistvost obsaženo být nemělo.

Existují však i celistvosti s makulaturou skutečně poštou přepravené, ve všech mi známých případech však jde o filatelisticky motivované frankatury.

Obálka vyplacená ve správné výši 85 h (II. TO - 25 h + 60 h za Ex), adresovaná na známého obchodníka s poštovními známkami Černého. Jde zjevně o filatelisticky motivovanou celistvost, vyplacenou i 3-páskou hodnoty 25 h na nahnědlém makulaturním papíru. Podací razítko Litomyšl 1 z 5.7. 1919 (sobota), vzadu dodací razítko Praha 8 z 10.7. 1919 (čtvrtek), což je mimochodem neobvykle pozdě.

Nedostatečně vyplacená obálka (do správného výplatného chybí 5 h), podací razítko Praha 1 / 25.X.19, s vylepenou doplňnou známku 10 h (dvojnásobek chybějícího poštovního) s razítkem Praha 13 z 27.X.19. Součástí frankatury je makulatura známky 5 h.

Obálka vyplacená ve správné výši 25 h, adresovaná na známého obchodníka s poštovními známkami Černého. Součástí frankatury je dvoupáska hlubotiskové makulatury známky 10 h (na celistvosti ojedinělý výskyt!).

Ukázka filatelistických frankatur v nesprávné výši.

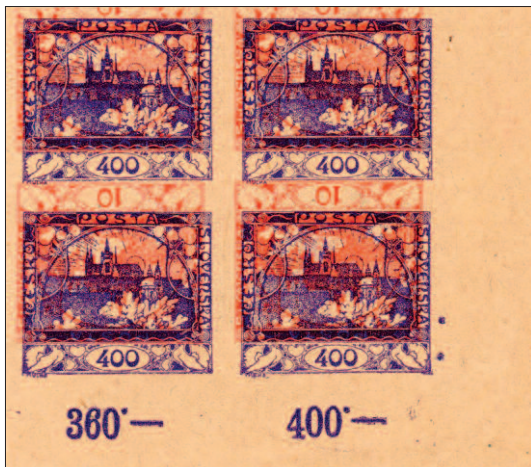
Ceny

Jednotlivé vícenásobně (zejména pestře) tištěné známky běžných emisí, bez zjevné „specializace“, hledají na trhu zájemce jen těžko a koupit je lze často do slova za pár korun za kus – pokud vůbec najdou odbyt. (V zahraničí o ně někteří sběratelé mají zájem větší, zvláště o rozsáhlejší soubory, ale není snadné najít solidního odběratele.)

Jiné je to u „lepších“ položek, jak můžeme vidět na následujících ukázkách. Uvedené – často až překvapivě vysoké – ceny vycházejí z aktuálních cen skutečně dosažených na trhu, zejména v aukcích a v zavedených kamenných či internetových obchodech, nebo jsou od těchto cen odvozeny. Není vyloučeno, že v některých případech by bylo například v dražbě dosaženo ceny ještě vyšší.

Současně však nelze zapomínat, že se nyní nacházíme v období zvýšeného zájmu o známky naší první republiky, které nemusí trvat věčně, takže u okrajovějších oblastí, k nimž makulaturní tisky nepochybně patří, může v budoucnu dojít k cenovým změnám. Ty mohou proběhnout oběma směry, protože nelze vyloučit ani případ, že se makulaturě bude naopak věnovat ještě více sběratelů.

Několik příkladů makulatury - s tržními cenami

Rohový 4blok 400 h s deskovou značkou - 500 Kč.

12blok 1000 h + 100 h Legionářské - 2.000 Kč.

4blok 500 h + 25 h, 500 h rámečkový typ - 2.000 Kč.

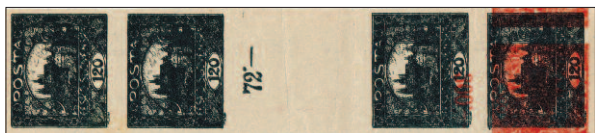
200 h, dvoupáska meziarší - 30.000 Kč.

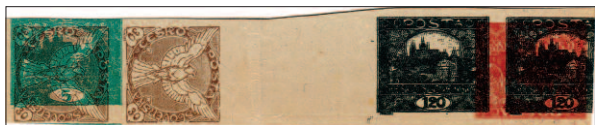
200 h, svislá 5páska s protichůdnou dvojicí - 100.000 Kč.

200 h + 100 h, 3x meziarší - 15.000 Kč.

120 h, meziarší - 15.000 Kč.

Soutisk dvou různých meziarší přes sebe - 10.000 Kč.

20 h + 10 h V, dvoupáska meziarší - 40.000 Kč.

10 h + 15 h V, obě s počítadly nahoře - 1.500 Kč.

3 h + 2 h Novinová, 2x meziarší - 6.000 Kč.

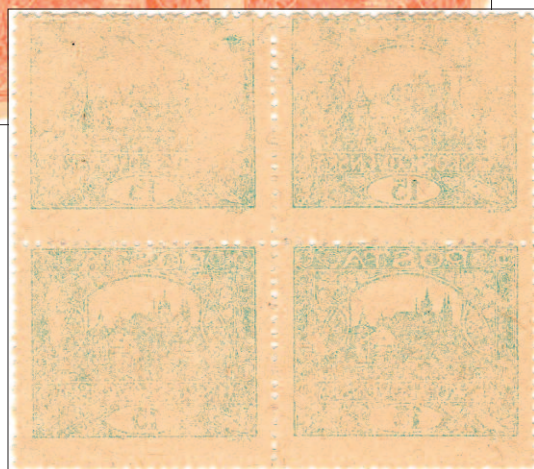
10 h + 1 h, meziarší - 4.000 Kč.

15 h, blok z TD 1 s řadou ST - 7.000 Kč.

4blok 15 h + 120 h stříbřitě šedá - 3.000 Kč.

4blok 15 h s Hz A, zelený archový obtisk - 1.500 Kč.

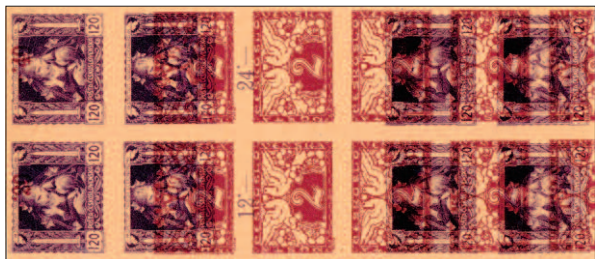
4blok 20 h V. (+ 2 h Novinová), ST spirál - 7.000 Kč.

4blok 15 h v modrozelené barvě - 7.000 Kč.

Legionářské, 2x meziarší 75 h - 5.000 Kč.

Legionářské, 2x meziarší 120 h - 5.000 Kč.

Holubice 5 h, 2x meziarší - 5.000 Kč.

Holubice 15 h, 2x meziarší - 5.000 Kč.

OR 40 h a Dopltní 25 h, 2x meziarší obou hodnot - 5.000 Kč.

OR 50 a 100 h, meziarší obou hodnot + vajíčko - 8.000 Kč.

OR 100 a 250 h, 2x meziarší obou hodnot - 6.000 Kč.

Novinová 2 h, svislé meziarší - 2.000 Kč.

Novinová 2 h, vodorovné meziarší - 4.000 Kč.

4blok 125 h TGM - 500 Kč.

125 h TGM, krátká příčka - 2.000 Kč.

125 h TGM, 2x meziarší - 40.000 Kč.

6blok 500 + 1000 h TGM - 1.500 Kč.

HaV 1920, 500 h, meziarší
(a 600 h s neúplnými počítadly nahoře) - 5.000 Kč.

OR 60 h a HaV 600 h, 2x meziarší obou hodnot - 7.000 Kč.

200 h HaV 1923, retuš rohu knihy - 2.000 Kč.

Závěrem

Stručně jsme se podívali na oblast, která v naší filatelické historii prodělala vývoj jako snad žádná jiná. Od počátečního nadšení po pozdější zatracování, které ze setrvačnosti u nemalé části našich sběratelů přetrvává dosud (jak jsme řekli v úvodu, v zahraničí je tomu spíše naopak). To ale všem pozorným filatelistům dává skvělou možnost pokusit se získat do sbírky zajímavý přírůstek, a to s trochou štěstí dokonce za nevelkou částku. Prostě jako je tomu u emise Střední státní znak 1929, o níž jsme psali v červnovém čísle – i tady můžeme za málo peněz získat opravdu hodně muziky! ■

Poděkování

Děkuji kolegům z Komise znalců SČF, Petru Folprechtovi, Václavu Káňovi, Jaroslavu Malečkovi a Marku Vrbovi, kteří mi pro tento článek poskytli ze svých sbírek některé ilustrace.

HaV 1923, 100 h, zoubkované meziarší se dvěma kupony - 50.000 Kč.